

Achttiende-eeuwse baksteen is de laatste aanwinst van het Hannemahuis van 2013

Door Jeanine Otten

Louis van Oldeniel uit Olst schonk 24 december 2013 aan het Hannemahuis een bijzondere rode baksteen met inscriptie. In de bovenkant van de natte klei werd, voordat de steen gebakken werd, met een scherp voorwerp in zwierige letters het opschrift "Pieter Jonas Marijnnas Anno 1773" gekrast. Zelfs de duimdrukken van de vormer zijn nog te voelen.

De baksteen is een mooie aanvulling op de collectie van het Hannemahuis, omdat hij iets vertelt over de baksteenindustrie in Harlingen in de achttiende en negentiende eeuw. Op de foto Louis van Oldeniel in het Hannemahuis, met de baksteen en fotokopieën van oude foto's van werknemers in steenbakkerijen in de omgeving van Harlingen omstreeks 1900.

Louis van Oldeniel werkt bij de gemeente Zwolle als bouwkundig opzichter en trof de rode baksteen aan in een stapel die afkomstig was van een bedrijf in oude bouwmaterialen uit Bolsward. Zijn belangstelling was meteen gewekt. Wat stond er precies en wat betekende de inscriptie? Was het een geboortesteen? Via via kwam Van Oldeniel terecht bij het Hannemahuis in Harlingen. Na enig genealogisch onderzoek bleek dat de inscriptie sloeg op PIETER JONAS MARINUS (geb Franeker 1773, overleden Harlingen 18 april 1831), zoon van Jonas Pieters Marinus en Jantje Pieters.

Pieter Jonas Marinus, geboren anno 1773

Pieter Jonas Marinus, die in 1815 van beroep “werkman” was en toen in Almenum woonde, was misschien werkzaam in één van de steenbakkerijen rondom Harlingen. Bijvoorbeeld de steenbakkerij 'De Hooge Oven in Almenum', van Sybrand Goukes Hingst (1744-1816), onder andere lid van de firma G.S. Hingst & Zn, fabrikanten van bont en broekstreept, na zijn overlijden overgenomen door zijn drie zonen Gouke Hingst (1776-1851), Simon Stijl Hingst (1780-1834) en Jelle Hingst (1786-1863).

We weten niet veel meer over Pieter Jonas Marinus dan dat hij eerst boerenknecht en later werkman was, in Arum, Almenum en Harlingen woonde en twee keer trouwde. Bij zijn eerste huwelijk in 1812 met Sjieuwkje Carels Bouwman was van beroep boerenknecht, “voormaals te Arum, doch thans wonende te Harlingen”. Bij het overlijden van Sjieuwke Carels Bouwman in 1823 woonde het echtpaar in Harlingen in de Romastraat. In 1830 trouwde Pieter Jonas Marinus voor de tweede keer. Hij was toen 56 jaar oud, van beroep “werkman”. Zijn tweede echtgenote was de weduwe van Daniel Jans van der Pol, de 35-jarige Janna Sybrens Wykel, dochter van een ijzersmid, van beroep werkster, geboren in Weidum, maar wonende te Harlingen. Uit haar eerste huwelijk met Daniel Jans van der Pol nam Janna een aantal kinderen mee, waarvan twee de huwbare leeftijd bereikten. Helaas duurde het huwelijk met Pieter Jonas Marinus niet lang. Hij overleed een jaar later in Harlingen op 18 april 1831.

De baksteenindustrie rondom Harlingen in bedrijf

De rode baksteen met de inscriptie “Pieter Jonas Marijnnas Anno 1773” is van een soort die binnen en buiten Friesland zeer geliefd was. De Friese rode en gele bakstenen werden al sinds de 17de eeuw niet alleen voor de lokale markt geproduceerd, er werd ook een groot deel geëxporteerd. Havenstad Harlingen was de belangrijkste exportplaats van de producten van de Friese klei-verwerkende industrie. Al in 1635 gingen er 1.120.000 in Harlingen ingeladen stenen door de Sont. Dat aantal staat gelijk aan de jaarproductie van drie steenfabrieken. De stenen werden door schepen meestal als ballast meegenomen en voornamelijk naar de landen in het Oostzeegebied, Scandinavië en Noord-Duitsland uitgevoerd.

De beste klei voor de baksteen was te vinden in de streek tussen Bolsward en Harlingen en werd opgegraven door twee kleigravers, die een praam in twee-en-half uur konden volscheppen. Daarna werd de klei per praam naar de steenbakkerijen vervoerd. Elke fabriek had meestal drie pramen, met één man in de praam en soms een jongen erbij. In drie uur tijd werd de praam leeggeschept. Hierna ging de klei naar de rosmolen of de klei werd handmatig met een schep door elkaar gemengd. Als de klei goed gemengd was, kwamen de “aanschuivers” in actie. Die gooiden de klei op een kruiwagen en reden ermee naar de vormtafels. Op de vormtafel lag zand en er naast stonden tonnen met water.

De klei werd naast de tafels gesmeten en de vormer nam een handvol klei, genoeg voor één steen, legde die in de vorm en streek het glad. Naast de vormer stonden drie jongens, de vormjongens, die de pasgevormde stenen wegbrachten om ze te drogen te zetten op vlakke stukken zandgrond, plaats genoemd. De ene jongen, de “halve jongen”, stapelde de stenen op in het midden van de plaats; de tweede jongen, de “tellersjongen”, telde de stenen en stak om de vijftig stuks een rietje in de grond, terwijl de derde jongen, de “opsteker”, de

randen van de plaats volzette. Regelmatig werden de vormtafels verzet, zodat de jongens niet te ver hoefden te lopen en er ruimte kwam voor de te drogen stenen. Tussen de plaatsen lag een smalle streep grond, die “haag” werd genoemd. Hier kwamen de halfdroge stenen op te staan. De stenen werden met rietmatten of dakpannen afgedekt en moesten nog een week drogen.

Bij het “haagjen” had een “hager” toezicht. Hij zette de stenen op, die de “aanschieter” – een vrouw – hem aanreikte. Een wagenvuller laadde de kruiwagen, als de hager er te ver vanaf stond. Drie “opsnijders” sneden met een scherp mes de stenen vlak, dat was ook vrouwenwerk. Van de haag af gingen de stenen naar de met turf gestookte oven, een vierkant hooggebouw met drie meter dikke muren en een achttal stookgaten. Na drie weken waren dan twee a driehonderdduizend, soms wel zeshonderdduizend stenen gebakken. Na het bakken moest de oven eerst tien à veertien dagen afkoelen, waarna de stenen per kruiwagen naar de vaart gebracht werden om in de schepen ingeladen te worden.

Opsnijders met opzichter in een Harlinger steenfabriek ca 1900. Foto M. van der Hoek. Collectie Hannemahuis.

Ontwikkelingen in de baksteenindustrie 1800-1920

Begin 1800 stonden in Friesland ongeveer 35 steenfabrieken, eenvijfde daarvan stond in de omgeving van Harlingen. In Midlum stonden vijf steenfabrieken, in Almenum twee. Dat was aanmerkelijk minder dan in 1795. In de Franse tijd (1795-1813) waren de steenfabrieken hard achteruit gegaan, de uitvoer lag stil en de belastingen waren hoog. In de tweede helft van de 19de eeuw kreeg de klei-verwerkende industrie het ook weer te verduren. In 1871 waren er rondom Harlingen nog tien steenbakkerijen, vier panbakkerijen en twee plateelbakkerijen. Vier van die bedrijven waren in handen van de Harlinger eigenaar Jan van Hulst. Rond 1880 kreeg de steenindustrie de gevolgen van de agrarische crisis te verwerken.

Toen in 1895 de crisis voorbij was, hadden de meeste fabrieken een nieuwe eigenaar gekregen, alleen de firma Van Hulst had zich gehandhaafd. Jan van Hulst had toen, naast een

pan- en plateelfabriek, maar liefst drie steenfabrieken. Hij had net zoveel arbeiders in dienst als de andere vier steenfabrieken met elkaar, die van G.A. Fontein, P. Cool, en R. en J. de Ruiters. Na 1900 had Jan van Hulst naast een pan- en plateelbakkerij, vier van de vijf overgebleven steenfabrieken in handen. Maar de Eerste Wereldoorlog trof de steenindustrie zwaar. De afzet liep terug en de kosten gingen omhoog. Na 1921 waren er geen Harlinger eigenaars meer van pan- steen- of plateelfabrieken.

(Bron: S. Zijlstra, "De klaaiferarbeidzjende yndustry yn en om Harns hinne", in: *Harlingen, bijdragen tot de geschiedenis van de laatste twee eeuwen*, red. J.J. Huizinga e.a., Leeuwarden, Fryske Akademy, 1989, pp 103-124)

Laatste wijziging: 27-12-2013